

**NEWS****OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN****SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES**

ISSN 2224-5294

Volume 5, Number 303 (2015), 133 – 137

UDC 297 (574/575) (09)

## **Qazi activity on the territory of Central Asia and Kazakhstan in the XIX-XX centuries**

Dossanov N.A.

dossanovnurlan@gmail.com

Rare books museum of RSE «Gylym ordasy», Almaty, Republic of Kazakhstan

**Key words:** islam, mufti, qazi, qaziat, imam, CAKMSB.

**Abstract.** On the territory of Central Asia and Kazakhstan in the nineteenth and twentieth centuries, there were several structural institutions that influenced the development of Islam and worked to promote Islam among the people in the right direction. One of them was qadis Institute. The article discusses some aspects of the activity and changes in qadis Turkic-Muslim world on Islam, took place on the territory of Central Asia and Kazakhstan during this period.

ӘОК 297 (574/575) (09)

### **Орта Азия және Қазақстан аумағындағы XIX-XX ғғ. қазийлік қызмет**

Доссанов Н.А.

dossanovnurlan@gmail.com

«Ғылым ордасы» РМК Сирек кездесетін кітаптар мұражайы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

**Тірек сөздер:** ислам, мұфтий, қазий, казият, имам, ОАҚМДБ.

**Аннотация.** Орта Азия мен Қазақстан аумағында XIX-XX ғғ. ислам дінін таралуына ықпал етіп, оны халық арасында дұрыс бағытта насиҳаттау мақсатында қызмет атқарған бірнеше құрылымдық институттар болды. Солардың бірі – Қазийлер институты. Макалада жоғарыда көрсетілген кезеңде Орта Азия мен Қазақстан аумағында орын алған түркі-мұсылман әлеміндегі исламға қатысты өзгерістер мен қазийлік қызметтің кейбір тұстары қарастырылған.

Қазақ даласында орта ғасырлардан бастап кеңестік дәуірге дейін жалғасын тауып келген хандар, сұлтандар, билер, батырлар және қазийлер институтының болғандығы белгілі. Әрбір институт елдің ішкі және сыртқы саясатын іске асыруда өзіне тиесілі функцияларды атқарып отырған. Халық арасында ислам дінін насиҳаттап, қоғамда туып отырған қандай-да бір әлеуметтік мәселелерді шаригат түрғысынан үкім шығару арқылы реттеп отыратын діни институт – ол Қазийлік болды. Макаламыз Қазақстан аумағындағы ислам тарихының XIX-XX ғғ. көріністерінің кейбір мәселелері мен Кеңес үкіметі тұсындағы қазийлік және имамдық қызметте болып, діннің жаңаша бағытта насиҳатталуы мен таралуына септігін түгізген тұлғалар туралы болмақ.

Кейінгі ортағасырларда жалпы мұсылман әлемі Батыстан интеллектуалдық тұрғыда да, технологиялық тұрғыда да Батыстан артта қалғаны белгілі. Алайда XIX ғасырдың соны мен XX ғасырдың басы жалпы әлемдегі, сондай-ақ мұсылмандық Шығыс әлеміндегі, оның ішінде қазақ даласындағы да ірі де курделі өзгерістер кезеңі болып саналады. Бұл дәуірде өмірдің барлық салаларында құлдырауға ұшырап, батыс державаларының билігіне тәуелді күйге түсken мұсылман елдерінде ислам дінін қоғамдағы өзгерістерге бейімдей отырып, жаңарту идеяларын алдыға тартуды қолдаушылардың қозғалысы орын алды. Модернизация әсерімен болған бұл қозғалысты реформаторлық қозғалыстар деп те атайды, алайда дін канондары түрғысынан келгенде мұндай атау оның негізгі догматарына қайшы келеді, өйткені дінде ешқандай реформа болуы мүмкін емес. Бұл көбіне ориенталистік бағдардағы батыстық ұстаным түрғысынан қойылған атау кейін

дүниетанымдық әдебиеттерге де, әдіснамалық әдебиеттерге де сіңіп, орнығып кетті. Сол сияқты бұл қозғалыстарға қатысты панисламизм деген айдардың қолданылатынын ескеру қажет. Мысыр мен Пәкістанды, Осман және Ресей империяларын (оның ішінде Қырым мен Еділ бойынан қазақ даласына енген) кең қамтыған бұл үрдіс пен қозғалысты біз діни жаңартушылық немесе модернистік деп атағанды дұрыс көрдік.

Жәдидшілдік бастапқыда Қырым және Еділ бойындағы ханафилік мәзһабты ұстанатын түркі тілдес халықтардың (басым белгінде татарлардың) арасында дүмшелік пен фанатизмге, буквализм мен догматизмге қарсы заманауи еркениеттің білімі мен ғылымын қарсы қойған қозғалыс болды.

Қазақтың діни ойшылдары Абай мен Шәкірмінің, Шәңгерей Бекеев пен Шәді Төренің, Марал ишан мен Науан қазіреттің, Ғұмар Қараш пен Мәшіүр-Жұсіп Қөпесевтің көзқарастарына жоғарыда аталған үрдістердің, оның ішінде қадымшылдықпен қатар, иджтиһад құбылысына жақындейтын жәдидшілдіктің ықпал еткені сөзсіз.

Жәдидшілдік түркі тілі мен әдебиетін дамытуды, зайырлы пәндерді үйретуді, ғылым жетістіктерін пайдалануды, әйелдердің тенденцияларын қолдайтын ағартушылық қозғалыс болды. Жәдидшілдіктің көрнекті өкілдері қатарына Шағабуддин Маржани, Құсайын Файзханов, Үсмайыл Гаспаралы, Мұса Бигеев, Ризаєтдин Фахретдинов, Миғтахеддин Ақмолда, Мұхаметсәлім Үметбаев, Зайнулла Расулов және т.б. жатқызылады.

Абай мен Құнанбай арасындағы кейбір көзқарас алшақтықтарынан да аңғарылатын бұл қадымшылдық пен жәдидшілдік арасындағы айтыс-тартыс сол кездегі қазақ тілді баспасөз беттерінен, әсіресе «Қазақ» газеті мен «Айқап» журналынан көрініс тапты. Ескеретін тағы бір маңызды нәрсе, исламға қатысты фундаменталистік және либералдық көзқарастардың пікірталасы бүгінгі күні де жалғасын тауып отыр.

ХХ ғасырдағы жетпіс жылдық атеистік қоғам дәстүрлі мәдениетке сіңген діннің астана-кестенін шығарғаннан кейін жүзжылдық соңындағы тәуелсіздік тұсында исламмен қайта қауышты. Алайда дінге бет бұрудың жағымды үдерісінің астынан жатжерлік діни ағымдардың теріс пиғылды таратуы салдарының болған жағымсыз үрдіс те бой көрсетіп отыр. Жаңа ғасырдың басында біз тап келген діни ахуалға ұқсас жағдайды Мәшіүр Жұсіп сипаттап жазып кеткен өткен ғасырдың басынан кездестіруге болады: «Қазақ мақалында бұрынғы әулие өткен ата-бабалары айтып кеткен: «Қойды шартық бұлдіреді, елді қортық бұлдіреді» – деп. Сол мақалдың хақиқатын, міне, біздер көзімізben көріп, қолымызбен ұстағандай болып нандақ. Қазақ ішіне кім келеді? Онан қашқан, мұнан қашқан, жамандықпен көзін ашкан келеді». Сөйтіп, «қара қазақтың көнілін жақсы ниеттен, ізгі пиғылдан айыруға көп себеп болды» [1].

Кенестік билік құрылған алғашқы кезеңнен-ақ дінмен күрес жүргізді. Бұл күресті Ф.Э. Дзержинский бастады, ол 1921 жылы діни бастамалардың барлығын жою міндетін қойды. Дін мәселелеріне деген жауалық саясат И.В. Сталин билігі кезінде қарқын алды. Дін орындары жабылды, діни ұйымдардың құрылуына тыйым салынды, дін қайраткерлері аяусыз қудаланды. Кенес үкіметі мен билік құрган Коммунистік партия дін ағымын құрықтап, ұстап отырды. Сонда да материалистік дүниетаным үстемдік өткен кенестік қоғамда діннің маңызды рөлі жоғала қойған жоқ.

Ұлы Отан соғысы жылдары ауыр жағдайға тап болған Кенес үкіметі елдің діни өміріне кендік жасап, дін өкілдерін қоғамдық өмірге белсенді арапастыра бастады. Халықтың патриоттық сезімін күштейтуге, умітін оятуда діннің рөлі еріксіз мойындалды. Соның нәтижесінде діни ұйымдар қайта құрылып, мешіттер мен шіркеулер жұмыстары қайта жанданды. КСРО аумағында мұсылмандардың өзара тәуелсіз төрт ірі діни ұйымы: Ташкентте Орталық Азия және Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы, Буйнақта (қазіргі Махачкала) Солтүстік Қауқаз мұсылмандары діни басқармасы, Уфада КСРО Еуропа бөлігі мен Сібір мұсылмандары діни басқармасы жұмыс істеді. Бұл діни ұйымдар негізгі міндеттерінде фашизмге қарсы күресуге үгіт-насихат жүргізу, халықтың патриоттық сезімін ояту позициясын ұстанды [2, 87 б.].

Ташкентте орналасқан Орталық Азия және Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының мұфтіи болғалы тұрған - Эшон Бабахан 1943 жылдың шілде айында Мәскеуге шақырылтады. Ол Кремльде И.В. Сталинмен кездесті. Сталиннің өзі Эшону Бабаханға мұсылмандар құрылтайын жинап, Ташкентте Діни басқарма құруын ұсынды. Иосиф Виссарионович мұндағы басты міндетті фашистік-неміс басқыншыларына қарсы күресте мұсылман қауымдастырының өз тарапынан көрсететін көмегі болуы керектігін айтты.

Мұсылман улемдерінің Бірінші құрылтайы (съезд) 1943 жылдың 15-20 қазан аралығында Ташкент қаласындағы Эшон Бабаханның үйінде өтті. Оған Қазақстан мен Орта Азия республикаларынан 160 делегат катысты. Құрылтай Орта Азия және Қазақстан мұсылмандары діни басқармасын құру туралы шешім қабылдады (ОАҚМДБ). Оның төрағасы болып бірауыздан 85 жастағы шейх Эшон Бабахан ибн Абдулмажидхан сайланды. Сонымен қатар оған бес республиканың муфтисі дәрежесі берілді.

Оның орынбасары болып Мурадходжа Салихий (Салихов) сайланды, ал жауапты хатшы қызметіне Ишан Бабаханның ұлы – Зиеддин Бабахан (Бабаханов) тағайындалды. Соңдай-ақ келесі құрылымдарды құру туралы хабарландыру жасалды: 11 адамнан құралған Басқарма (Хайат), 5 адамнан тұратын Ревизиялық комиссия (Тафтиш хайати). Республикаларда Қазияттар құрылды. Эр республикада қазилер басқаратын ОАҚМДБ өкілдігін ашу туралы шешім қабылданды. Олар келесі: Зияуддинхан ибн Эшон Бабахан – Өзбекстан бойынша, Абдул Гаффар Шамсутдин – Қазақстан бойынша, Салех Бабакалан – Тәжікстан бойынша, Олимхон Тура Шакир – Қыргызстан бойынша, Анна Ишан – Түркіменстан бойынша.

Құрылтай барлық мұсылмандарға бағытталған Үндеу жариялады, онда орыс тілінде былай делінген: «Мы, мусульманские богословы и представители верующих Узбекистана, Таджикистана, Туркмении, Киргизии и Казахстана, от имени всех мусульман адресуем это Обращение вам, наши дорогие сыны и братья! Плечом к плечу со всеми народами сражайтесь, как храбрые львы, против нацистских захватчиков, уничтожайте ненавистных фашистов так, чтобы ни один из них не остался на нашей планете! Защищайте каждую пядь нашей земли и укрепляйте свои ряды железной дисциплиной. Мы призываем всех верующих молиться Аллаху и просить Его помочь нашим солдатам и ниспослать быструю победу над врагом» [3].

Қазақстан аумағында ислам дінін насиҳаттауга байланысты орасан зор қызмет атқарған ұйым - Қазақстан қазияты болды. Аталмыш қазиятта 1952-1972 жылдар аралығында қазий қызметін атқарған, соңдай-ақ, Орта Азия және Қазақстан діни басқармасының мүшесі болған заманымыздың ғұламасы – Садуақас Фылмани (Сәкен халпе). Ол – көрнекті қоғам және дін қайраткері, аудармашы, хадисші, ақын. Сарыарқаның көркіті, шұрайлы Ерейментау өнірінде 1890 жылы өмірге келіп, 1972 жылы бакильтыққа өтті. Ол жастайынан діни оқуға беріліп, таланттының арқасында дін жолын ерте менгерген адам. Жас кезінен бала оқытып, медреседе сабак берген және ауыл мешіттерінің имамы болған. Ауыл қарияларының айтудынша, Фылмани ел ішінде дін жолында аянбай еңбек етіп, халықтың құрметіне бөлениген.

Фылманидың ғұлама ретінде қалыптасу жолын анықтау үшін алдымен оның білім берудің қадими жолына (усул-и қадим) және де кеңестік білім беру жүйесіне (кеңестік мектеп) көзқарастарын анықтап алу маңызды. Алғашында – үй-ішілік (1901-1904) және жеке молдалардан (1907-1916) сауат ашқан жылдары ол қадими жүйе ықпалында болады. Дүниетанымызың құрт өзгеруі оның Ақтамақ Халпе қолына өтуімен байланысты, ол кісі Уфадан діни дунияуи ғылымдарды оқыту үшін бірнеше жаңа бағыттағы кітаптар алып келеді. 1918 жылдан кейін Фылмани жәдидшілердің білім берудегі жаңа әдістерін толық менгеріп алады. Автордың өзінің сөзіне қарағанда, 1920-шы жылдары өзінің ұстаздық қызметінде толығынан жаңа жүйеге ауысу талабы болған, дегенмен ол ойынан тез арада бас тартады.

Орта Азия мен Қазақстан мұсылмандарының діни басқармасы (ОАҚМД, 1943 - 1992) жүйесіне кіргеннен соң Фылмани қазақ тіліне бейімделген араб жазу жүйесін (Ахмет Байтұрсынұлы әліппесі) пайдалануға көшкен: а) Ақмола қаласында имам қызметін атқарып жүргенде (1946 - 1952); ә) Қазақстанның қази қызметін атқару кезінде (1952 - 1972). Сонымен қатар ол Қазақстандағы ОАҚМД өкілі, Алматы қаласы имамы қызметін де қатар атқарып отырған. Садуақас Фылмани 1972 жылдың 24 сәуірінде жүрек талмасынан қайтыс болды [4, 11 б.].

Садуақас Фылманидің естеліктерінде ол өзі біраз қолжазбаларын Қазақ КСР Фылым академиясына тапсырғандағы туралы атап өтеді. Біздің бұрынға Қазақ КСР Орталық ғылыми кітапханасына (қазіргі ҚР БФМ FK «Фылым ордасы» РМК Фылыми кітапханасы) жасаған сұранысымыз барысында мұнда оның еңбектерінің бір данасы бар екендігі анықталды:

«Калила мен димна». Аарабшадан қазақ тіліне аударған Фылманов Сәкен. ҚР БФМ FK «Фылым ордасы» РМК Фылыми кітапханасы, 335 папка, 160 параптан тұратын бума. Бума 10 окушы дәптерінен қуралған. Кейіннен түптелген. Папкада сонымен қатар бұл қолжазбаның аудармасына

берген және қолжазбаны қорға қабылдаған актіге берген Сәбитованың қорытындысы сакталған. Қабылдау актісіне М.О. Әузов, Ф. Мұсабаев, Е. Ісмайилов, Г. Ситдиковтар қол қойған. Қолжазбаны сактауға Г. Ситдиков қабылдаған. Қолжазбаның қорға қабылданған күні: 8 желтоқсан 1948 ж. Қолжазбаны Ақмола қ., Южная көшесі, 19-үй мекенжайында тұратын, фольклор жинаушы тәкежан Құсайынов тапсырыған деп белгіленген [4, 16 б.].

Сәдуақас Ғылманимен катар Қазақстан аумағында діни-ағартушылық ісімен айналысқан ғұламалардың бірі – Хәкім Омарұлы. Ол діни білімі жоғары болғандықтан Қазақстан Қазиятының алғашқы қази болған – Шамсутдинов Эбдіғаффардың ұсынысымен 1948 жылы Семей қаласының мешітіне имам болып сайланады. Білімділігін, біліктілігін, адалдығын байқаған Орта Азия және Қазақстан мұсылмандарының діни басқармасының (ОАЖҚМДБ) мұфтиі – Зияддин Бабаханов Хакім-хазіретті аталған басқарманың тұрақты мүшесі қылып тағайындағы. Хакім-хазірет Қазақстан бойынша мешіттер жұмысын бақылайтын ревизия комитетінің төрағасы болып сайланды. Осы екі қызметті 26 жыл бойы абыраймен атқарды.

Хакім-хазірет қоғамдық қызметтерге де белсene араласады. Әсіресе, бейбітшілік қоргаудың бүкіләлемдік қозғалысына атсалысқан еңбегі зор. Қазақ КСР үкіметі шығыс елдерінен келетін делегаттарды күтіп алу, шығарып салу кезінде Хакімді Семейден арнайы Алматыға шакыртып алдырып отырған. Қазақстан атынан да Индия, Ливан, Франция т.б. бірнеше шет елдерге өкіл ретінде барған.

Ұлы Отан соғысы аяқталғаннан кейін Кеңес үкіметінің дінге деген көзқарасы өзгере бастайды. Дін бұрынғы заманының сарқыншағы ретінде сипатталып, атеистік таным ұstemдікке ие болады. «Дін - апиян» деген ұранмен дін қараланады. БАҚ беттерінде дінге карсы айтылған керітартпа, жалаң пікірлерге орын берген мақалалар жиі басылады. Дінді қаралау күн тәртібінен түспейтін өзекті мәселе болады. Қоғамдық пікір талас майданына айналады. Хакім-хазірет бұндай кері үрдіске бей-жай қарай алмайды. БАҚ бетінде жарық қөрген теріс пікірді мақалаға, қолма-қол терістігін дәлелдеп жауап мақала жазып отырады. Ата дініміздің болашағына алаңдаған Хакім атеисттермен қалам майданында жалғыз құрседі.

Жала жабудан акталып шығу күйн екені мәлім. Ислам дінін актап алуға, одан қалды насиҳаттау үшін әрине арабша оқыған ғылымдар болу керек еді. Кеңес үкіметі билігінің тұсында діни қызметке екінің бірі бара бермейтін және діни окудан да жастар бас тартатын. Орта Азияда жалғыз Бухарадағы «Мир Араб» медресесінен басқа діни сауат ашу орны болған жок. Сол медреседе Хакім-хазірет мемлекеттік емтихан комиссиясының тұрақты мүшесі болатын. Қарайып қалмау үшін өзін-өзі қайрап отыратын хазірет ғылым саласында азды-көпті қалам тартты. Ол араб, парсы, көне түрік тілдерін білгендейдікten көне кітаптағы білімді жинақтауға тырысты. Оқыған-білгенін ақ қағаздың бетіне түрте берді, түрте берді. Бірнеше халықаралық конференцияларға қатысып, баяндамалар жасады. Фалым Хакім-хазірет 26 жылдың ішінде жұма, айт намаздары, қадыр түні, мәуліт күндеріне арнап жазған уағыз-насиҳаттарын, діндарларға өте мұқтаж саналған манызды зерттеулерді бірнеше тілде жазып қалдырыған [5].

КР БФМ FK «Ғылым ордасы» РМК Сирек кездесетін кітаптар мұражайына Хәкім Омарұлының қызы Мәдина Омарова тапсырыған кітаптардың арасында (2012 жылдың мамырындағы №4 акт) Садуақас Ғылманидің үш еңбегі сакталған:

1.«Рисала-ий мұхаммадийа», қазақ тіліне аударған Садуақас Ғылмани. Сирек кездесетін кітаптар мұражайының қолжазбасы, КК (Кіріс кітабы) 573, инв. №286 НҚ (Негізгі қор). Аударма 1968 – 1971 жж. орындалған. Автограф. Кітаптың түптелуі – қолдан жасалған, кек түсті.

2.«Калила мен Димна». Арабшадан қазақ тіліне аударған – Садуақас Ғылманұлы. Аударманы жасаған уақыты – 1950 жыл. Мұражайдағы мұліктік нөмірі КК 576, инв. №289 НҚ, бб. 36-168. Көшіруші: Габдулхакім (Хәкім) Омарұлы.

3.«Ислам фиқхысы тарихында жоғарғы фикр». Арабша түпнұсқасының авторы – Мұхаммад ибн ал-Хусайн ал-Халджави. Қазақ тіліне аударған – Садуақас Ғылмани. Мұражайдағы мұліктік нөмірі КК 579, инв. №292 НҚ, бб. 1-20. Еңбекте келесі тараулар бар: а) Осы замандар саяси жағы тарихының қорытындысы; ә) Алтыншы қарнда Андалус пен Магрибте Муваххидун мемлекеті заманында иджтихадты тарату. Еңбекті Хакім Омарұлы 1971 ж. қайта көшірғен [4, 16 б.].

Қорыта айтқанда, XIX ғасырдың соны мен XX ғасырдағы Орта Азия мен Қазақстан аумағындағы діни ахуалды сипаттайтын болсақ, міндетті түрде қазийлердің қызметіне

тоқталатынымыз анық. Ресей империясы кезеңінде болсын, Кеңес үкіметі билдігінің тұсында болсын, ислам дінін халық арасында насихаттауда, оны дұрыс бағытта жүргізіп, бақылау, жүйелеу бойынша қызметті атқарған діни лауазымның иелерінің бірі – казийлер болды және соған сәйкес қазайлік мектептер қалыптасты. Бұғынгі таңда қазийлер болмағанымен, олардың қызметін Қазақстанның әрбір өнірінде ҚМДБ-ның өз өкілдіктерінде дінді насихаттауға, халықтың діни сауатын ашуға ықпал етіп жүрген имамдар қызмет атқаруда.

### ӘДЕБІЕТ

- [1] Сатершинов Б.М. Қазіргі қазақстан территориясындағы ислам тарихы. <http://e-islam.kz/qazaqstandagy-islam/ishki-kategoriyalar/aza-standa-y-islam-tarikhy/item/331-eislam>
- [2] Тұяқбаев Ө. Хазірет Хәкім Омаровтың діни тағлымы. / Ақиқат жолында. – Алматы, 2013. – 262 б.
- [3] Хабутдинов А. К 70-летию Духовного управления мусульман Средней Азии и Казахстана (САДУМ). <http://www.islamsng.com/kaz/faces/7326>
- [4] Заманымызды болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары. Садуақас Гылмані. I том. – Алматы, 2013. – 573 б.
- [5] Доссанов Н.А. Хәкім Омарұлынан бір гибрат./ Қазақ әдебиеті. №6. – Алматы, 2015.

### REFERENCES

- [1] Satershinov B.M. The history of Islam in the territory of modern Kazakhstan. <http://e-islam.kz/qazaqstandagy-islam/ishki-kategoriyalar/aza-standa-y-islam-tarikhy/item/331-eislam>
- [2] Tuyakbaev O. Religious doctrine Khazret Hakim Omarov. / On the path of truth. - Almaty, 2013. - P. 262.
- [3] Habutdinov A. On the 70th anniversary of the Spiritual Board of Muslims of Central Asia and Kazakhstan (SADUM). <http://www.islamsng.com/kaz/faces/7326>
- [4] The life story of the scientists of our time. Saduakas Gylmani. Volume I. - Almaty, 2013. - P. 573.
- [5] Dossanov N.A. One edification of Hakim Omarov. / Kazakh literature. №6. - Almaty, 2015.  
УДК 297 (574/575) (09)

### Казиевская деятельность на территории Средней Азии и Казахстана в XIX-XX вв.

**Доссанов Н.А.**

dossanovaurlan@gmail.com

Музей редких книг РГП «Ғылым ордасы», г. Алматы, Республика Казахстан

**Ключевые слова:** ислам, муфтий, казий, казият, имам, САКДУМ.

**Аннотация.** На территории Средней Азии и Казахстана в XIX-XX вв. были несколько структурных институтов, которые повлияли на развитие ислама и работали с целью пропаганды ислама среди народа в правильном направлении. Одним из них был институт казиев. В статье рассмотрены некоторые стороны деятельности казиев и изменения в тюрко-мусульманском мире касательно ислама имевшие место на территории Средней Азии и Казахстана в указанный период

Поступила 18.07.2015 г.